

Η ηγεμονία στον Γκράμσι

Αποσαφηνίσεις πάνω στην ηρωική πορεία μιας έννοιας

γράφει ο ΠΑΥΛΟΣ ΜΟΥΡΟΥΖΙΔΗΣ*

Σκοπός του παρόντος κειμένου είναι μία σύντομη παρουσίαση της έννοιας της ηγεμονίας και των υπόλοιπων κρίσιμων εννοιών μέσα από τις οποίες εκδιπλώνεται η επαναστατική διαδικασία ηγεμόνευσης, σύμφωνα με την προβληματική του Α. Γκράμσι. Στην ενότητα I γίνεται ανάλυση των εννοιών που συνθέτουν την ηγεμονία. Στην ενότητα II παρακολουθούμε την εξέλιξη της πλέον ώριμης –λενινιστικής– περιόδου της σκέψης του Γκράμσι, η οποία κινείται προς μία κριτική του οικονομισμού και του ιστορικισμού και οδηγείται σε μια επανατοποθέτηση στο ζήτημα της επαναστατικής τακτικής εισάγοντας έννοιες, όπως «κοινωνία πολιτών», «πόλεμος θέσεων», «ιστορικός συνασπισμός». Στην τελευταία ενότητα III γίνεται κριτική απέναντι σε αναγνώσεις του Γκράμσι. Ισχυριζόμαστε πως, παρά τις διακυμάνσεις των διατυπώσεών του, τις εμφάσεις, τις αναπόφευκτες ασάφειες κι αμφισημίες και τις μονοσήμαντες, στρεβλωτικές, ιδεολογικά επικαθορισμένες (δομιστικές ή ευρωκομμουνιστικές) αναγνώσεις, ο χαρακτήρας του έργου του παραμένει αναμφισβήτητος στην επαναστατική όχθη εξέτασης των πραγμάτων.

στην Αλεξάνδρα Δελγιώργη

«Κι αν αδέξιοι μια μέρα σας φανούν οι στίχοι μας, θυμηθείτε μονάχα πως γραφτήκαν κάτω απ' τη μύτη των φρουρών και με τη λόγχη πάντα στο πλευρό μας».

Γ. Ρίτσος

*** Χημικός Μηχανικός (ΑΠΘ), MSc
Φιλοσοφίας Κοινωνικών Επιστημών
(ΑΠΘ)**

Εισαγωγικά

Το ζήτημα της ηγεμονίας, της κατάκτησης και διατήρησης της εξουσίας απασχόλησε εξ υπαρχής την πολιτική φιλοσοφία και θεωρία. Η ηγεμονία αποτελεί το κομβικό εκείνο ζήτημα, την αναμέτρηση με το οποίο δεν μπορεί να αποφύγει καμία αξιόπιστη πολιτική εναλλακτική πρόταση του κρατούντος κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού.

Ιστορικά, ο όρος *ηγεμονία* χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει κατά περίπτωση είτε την κυριαρχία-άσκηση εξουσίας (Machiavelli [Μακιαβέλι]), είτε, κατά τη νεότερη ιστορία του εργατικού κινήματος, την κυριαρχία επί του αντιπάλου με την παράλληλη διεύθυνση σύμμαχων δυνάμεων, στο πλαίσιο μιας επιδιωκόμενης επανάστασης, αστικοδημοκρατικής ή σοσιαλιστικής. Ο όρος κινείται, ανάλογα με το πεδίο άσκησης, μεταξύ καταναγκασμού και συναίνεσης. Με πιο σύγχρονους όρους, θα λέγαμε πως αποτελεί το *σχέδιο τακτικής και στρατηγικής διεκδίκησης και άσκησης εξουσίας*. Με άλλα λόγια, είναι η ίδια η *επαναστατική διαδικασία* με τα προαπαιτούμενα, τους εννοιολογικούς της κόμβους, τις μορφές, τα μέσα και τις στοχεύσεις της.

Με την απεμπόληση πλέον της προοπτικής χειραφέτησης, άρα και του ζητήματος της εξουσίας από τον ορίζοντα του εργατικού κινήματος, με τον όρο *ηγεμονία* υπονοείται συνήθως η διεκδίκησή της μόνο στο ιδεολογικό ή πολιτισμικό πεδίο.

Εφόσον δεχόμαστε πως κυοφορείται η δυνατότητα νέας κοινωνικής χειραφετικής προοπτικής στην ιστορία της ανθρωπότητας, έχει ιδιαίτερη αξία για την εξαγωγή συμπερασμάτων να παρακολουθήσουμε εν τάχει την πρόσφατη διαδρομή της έννοιας της ηγεμονίας, όπως τουλάχιστον αυτή μετασχηματίστηκε μετά τους μπολσεβίκους, πριν εξετάσουμε το περιεχόμενο που της δίνει ο Α. Γκράμσι (Α. Gramsci).

Προσέλαση μετ' εμπόδιων

Οι ίδιες οι ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν το έργο του Γκράμσι αποτελούν

και τις δυσκολίες του. Ο Γκράμσι, όπως κάθε στοχαστής, αναγκάζεται να εκκινεί από παλιότερες έννοιες στις οποίες προσπαθεί να προσδώσει νέο περιεχόμενο. Ειδικά όσον αφορά τα *Τετράδια της Φυλακής*, το γεγονός της φυλάκισής του σε συνθήκες απομόνωσης (!), τον εξαναγκάζει να γράφει αλληγορικά, στη γλώσσα του Μακιαβέλι και των άκαμπτων όρων του, για να ξεπεράσει το εμπόδιο της λογοκρισίας των δεσμοφυλάκων του. Κάτι που δυσχεραίνει την, έτσι κι αλλιώς, δύσκολη προσπάθεια του έργου του και των ασαφών, αφηρημένων και διφορούμενων εννοιών που αναγκάζεται να χρησιμοποιήσει.

Επί του περιεχομένου, οι *ιδεαλιστικές επιβιώσεις* στην αντίληψη του Γκράμσι, λόγω της μακράς θητείας του στο έργο του νεοεγγελιανού Κρότσε (Croce), είναι κάτι που επισημαίνουν έγκριτοι μελετητές του έργου του (Αντερσον, 1985: 44· Glucksmann, 1984: 161· Γκρούπι, 1972: 110). Ένα στοιχείο που γίνεται επίσης αντιληπτό και επισημαίνεται κι από μελετητές του, είναι μια *βουλνισιαρχική τάση* του νεαρού Γκράμσι (Βώκος, 2010 και Ρούσης, 2012: 74). Η εκτίμηση π.χ. πως «η επανάσταση των μπολσεβίκων είναι περισσότερο αποτέλεσμα ιδεολογίας παρά γεγονότων», η γνωστή προτροπή «από την απαισιοδοξία της γνώσης, στην αισιοδοξία της πράξης», καθώς και διατυπώσεις, όπως «...κυριαρχικό παράγοντα στην ιστορία, όχι τα άμορφα οικονομικά γεγονότα, αλλά τον άνθρωπο, την κοινωνία των ανθρώπων» (Γκράμσι, 2005β: 29), καταδεικνύουν μια τέτοια τάση. Εντέλει όμως, αυτό που κινεί τη σκέψη και την πράξη του Γκράμσι είναι η διαμόρφωση του υποκειμενικού παράγοντα. Αυτό που έρχεται σε προτεραιότητα, αυτό που μένει να διαμορφωθεί εντέλει είναι το επαναστατικό υποκείμενο, προκειμένου να θεμελιωθεί η ιδεολογική και πολιτική ηγεμονία· κι αυτό το καθήκον επιβάλλει και την ανάγκη κριτικής του μηχανιστικού υλισμού των Μπορντίγκα (Bordiga) και Μπουκάριν (Bukharin)¹, κα-

1. Σύμφωνα με την Glucksmann (1984:270-296) και τον Γκρούπι (1972:133-135), ο Γκράμσι

θώς και τον τονισμό του ρόλου της συνείδησης του επαναστατικού υποκειμένου, της κουλτούρας και του εποικοδομηματος πάνω στην αντικειμενική πραγματικότητα και τους νόμους της. Από τη διαρκή αίσθηση του κατεπείγοντος που διακατέχει τον μαχόμενο διανοητή, από το άμεσο κάθε φορά επαναστατικό καθήκον, κινείται η επιμονή του επί των θεμάτων που αναδεικνύει.

Για τον Γκράμσι, η ηγεμονεύουσα τάξη ασκεί την ηγεμονία της στο βαθμό που μπορεί να συμπήξει και να διατηρήσει έναν ιστορικό συνασπισμό αντιθετικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, με συνδετικό κρίκο την ιδεολογία, ενώ η κυριαρχούμενη εργατική τάξη είναι, πρώτα απ' όλα, υποταγμένη ιδεολογικά. Άρα, το ιδεολογικό πεδίο αποτελεί ένα πρωταρχικό πεδίο ταξικής πάλης κι εδώ έγκειται ο νευτερισμός που εισάγει ο Γκράμσι (και καθιστά την έννοια της ηγεμονίας από τις πλέον δύσβατες στο πλαίσιο της μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας), καθώς αναδεικνύει το ρόλο της ιδεολογίας, της ιδεολογικής ηγεμονεύσης του προλεταριάτου, ως προϋπόθεσης για το επαναστατικό άλμα. Το εποικοδόμημα και ο σχεδόν πάντα αυτόνομος ρόλος του, η παρέμβαση του επαναστατικού υποκειμένου στο πεδίο των ιδεών μέχρι να αποκτήσουν υλική δύναμη και να αποτελέσουν τη νέα βάση ενός νέου εποικοδομηματος, η έμφαση στην ιδεολογική διαπάλη είναι ένας από τους τομείς που θα αναδείξει, όχι χωρίς αντιφάσεις, με την επίπονη εργασία του.

I. Η ηγεμονία στον Γκράμσι ως συνδυασμός κυριαρχίας και συναίνεσης: Η εμφάνιση του εν σχέσει επαναστατικού υποκειμένου

Τα εργοστασιακά συμβούλια

«Όποιος εγκρίνει το σκοπό, πρέπει να εγκρίνει και τα μέσα».

(Γκράμσι, 2002: 39)

μετά το '30, τοποθετείται κριτικά απέναντι στον (θετικιστικό, κοινωνιολογίζοντα, αντιδιαλεκτικό, μηχανιστικό για τον Γκράμσι) μαρξισμό του Μπορντίγκα και του Μπουαρίν κι έτσι, οριοθετεί ουσιαστικά τον «δουτικό» από τον «σοβιετικό» μαρξισμό.

Η εκτίμηση του Γκράμσι για τη φύση και το ρόλο των συνδικάτων είναι δικαιολογημένα επιφυλακτική:

«Η ουσιαστική φύση του συνδικάτου είναι ανταγωνιστική, δεν είναι κομμουνιστική. Το συνδικάτο δεν μπορεί να είναι όργανο για μια ριζική ανανέωση της κοινωνίας... Ο συνδικαλισμός δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια μορφή της καπιταλιστικής κοινωνίας κι όχι ένα δυναμικό ξεπέραςμα αυτής της κοινωνίας».

(Γκράμσι, 2002: 76, 90)

Ο Γκράμσι αναζητά έναν νέο πρακτικό δρόμο συσπείρωσης των νέων εργατών του βιομηχανικού Τορίνο, οι οποίοι, σχηματίζοντας εργοστασιακά συμβούλια (μέσα από την εμπειρία του 1919-20 – με την εκλογή αντιπροσώπων στους χώρους δουλειάς απευθείας από τους εργάτες), θα συνδέουν τις καθημερινές μάχες στο εργοστάσιο με την πάλη για το σοσιαλισμό. Σ' αυτά τα όργανα υπήρχε η δυνατότητα οργάνωσης των εργατών ανεξαρτητως ειδικότητας και της ιδιότητας μέλους συνδικάτου· πολιτικά τούς πήγαιναν παραπέρα και αποτελούν για τους εργάτες το σχολείο οργάνωσης-διοίκησης της παραγωγής και του εργατικού κράτους. Στην εποχή της καπιταλιστικής κρίσης και παρακμής, η εργατική τάξη διαμορφώνει στους κόλπους της τα έμβρυα των θεσμών που θα αντικαταστήσουν την καπιταλιστική εξουσία. Προϋπόθεση για τον κοινωνικό χαρακτήρα της επαναστατικής δράσης είναι η ανάπτυξη των εργατικών συμβουλίων, τα οποία και τον εγγυώνται. Τα συμβούλια, με τον διπλό μεσολαβητικό τους ρόλο, εισάγουν στο εργοστάσιο τον κοινωνικό χαρακτήρα του νέου κράτους, ενώ παράλληλα μετασχηματίζουν τον νέο τύπο κράτους που θα δημιουργηθεί πάνω στη συνεργατική πείρα της εργατικής τάξης (Γκράμσι, 2002: 46). Η ανάπτυξη των εργατικών αντιθεσιμών εκκινεί μεν από τους ήδη υπάρχοντες θεσμούς, ώσπου:

«Το προλεταριακό κράτος ενσαρκώνεται σε ένα σύστημα συμβουλίων των εργα-

τών, των αγροτών και των στρατιωτών που θα ενσαρκώνει τη δικτατορία του προλεταριάτου».

(Γκράμσι, 2002: 47)

Κι έτσι:

«Το συμβούλιο υλοποιεί στην πράξη την ενότητα της εργατικής τάξης: δίνει στις μάζες την ίδια μορφή και συνοχή που υιοθετούν στη γενική οργάνωση της κοινωνίας».

(αναφέρεται στο Harman et al., 2007: 24)

Τα συμβούλια αυτά είναι για τον Γκράμσι η πραγματική *εργατική δημοκρατία*, η οποία αποκρούει τόσο τις συνδικαλιστικές *συντεχνίες* όσο και τη *γραφειοκρατία*. Τα εργοστασιακά συμβούλια αποτελούν την *αναγκαία μορφή διαμεσολάβησης* ανάμεσα στην αντικειμενική πραγματικότητα και στο επαναστατικό υποκείμενο, ανάμεσα στο είναι και τη συνείδηση, το αυθόρμητο-πρώιμη συνειδητότητα και το συνειδητό, υποδέχονται το αυθόρμητο, το διαμορφώνουν χωρίς να υποκλίνονται σ' αυτό, δίνοντάς του οργάνωση και προοπτική, κάτι που δεν επιτεύχθηκε στην εξέγερση του 1919 στην Ιταλία (Γκράμσι, 2009: 65). Αποτελούν, όπως ακριβώς και το επαναστατικό μεταβατικό πρόγραμμα (Γκράμσι, 2009:208) στο πολιτικό επίπεδο, μία διαμεσολάβηση για τη διαμόρφωση συνειδησης, χωρίς τις ουτοπιστικές, θρησκευτικές, μυθικές και μικροαστικές δοξασίες και ιδεολογίες, η οποία φιλοδοξεί να διασπάσει τον φαύλο κύκλο διαμόρφωσης της ανεπαρκούς, αντιφατικής ακόμα ταξικής συνείδησης. Έτσι, η εργατική τάξη με την αυτόνομη επαναστατική της δράση θα αποκτήσει κουλτούρα κυρίαρχης τάξης, θα μάθει να διευθύνει και να αυτοδιευθύνεται και το σύγχρονο επαναστατικό εργατικό κόμμα δεν θα είναι ιακωβίνικο κόμμα μικρών δογματικών μακιαβέληδων, αλλά ένα κόμμα με συνείδηση της ιστορικής του αποστολής, της οργάνωσης της κοινωνικής οικονομίας «για να αρχίσει τη μετατροπή του εθνικού παραγωγικού μηχανισμού από εργαλείο πλουτοκρατι-

κής καταπίεσης σε όργανο της *κομμουνιστικής απελευθέρωσης* (ό.π.: 236), δηλαδή «*ένα κόμμα μαζών που θέλουν να απελευθερωθούν με τα δικά τους μέσα*» (ό.π.: 235).

Η αντίληψη του Γκράμσι για το «εν σχέσει» επαναστατικό υποκείμενο (κόμμα-τάξη) περιγράφει το επαναστατικό υποκείμενο, σχεδόν ομογενοποιημένο πολιτικά-ιδεολογικά, λίγο πριν το επαναστατικό άλμα. Πρόκειται όμως για μια εικόνα που μας δίνει ο Γκράμσι για την κατάσταση στην ουσία του προλεταριάτου του Τορίνο κατά την «κόκκινη διετία», όποτε και όπως αυτή μας δίνεται μέσα από τις σελίδες του *Ordine Nuovo* (Γκράμσι, 2002). Η αντίληψή του δεν είναι στατική και δεν είναι *επί* της τάξης (δηλαδή κυριαρχία), παρακολουθεί όλη την κίνηση και την πολυπλοκότητα των σχέσεων και εκφάνσεων του επαναστατικού υποκειμένου, όπου αναδύεται και παρεμβαίνει η επαναστατική συνείδηση: εργοστασιακές επιτροπές, επιτροπές πόλης και συμβούλια, κόμμα και σοβιέτ αλληλεπιδρούν και συγκροτούνται, κατακτούν οργανικά τα συνδικάτα και τα εργατικά κέντρα, ώστε να αποτελέσουν το πολύμορφο δίκτυο του επαναστατικού υποκειμένου το οποίο θα «γεννήσει» και θα συντονίσει την ενιαία επαναστατική δράση (Γκράμσι, 2002: 208). Η δημιουργία του προλεταριακού κράτους, *ενός κράτους παραγωγών* κι όχι πολιτών-ιδιωτών, δεν είναι εντέλει μια πράξη ταχυδακτυλουργική, είναι κι αυτή ακόμη ένα γίγνεσθαι, ένα προτσές ανάπτυξης (Γκράμσι, 2002: 48). Προϋποθέτει μια δουλειά υποδομής και ανάπτυξης των προλεταριακών θεσμών του εργοστασίου, την κατάκτηση της πλειοψηφίας των συμβουλίων έως την αναπόφευκτη

«...βίαιη σύγκρουση των δύο τάξεων και την επιβολή της δικτατορίας του προλεταριάτου. Εάν δεν στηρίξουμε τις βάσεις του επαναστατικού προτσές στο εσωτερικό της παραγωγικής ζωής, η επανάσταση θα παραμείνει μια στείρα πρόσκληση στη θέληση των εργαζομένων, ένας ασαφής μύθος, ένα ονειροπόλημα. Και το χάος, η αναρχία, η ανεργία και η πείνα θα κατα-

βροχίσουν και θα εξουδετερώσουν τις καλύτερες και πιο ρωμαλέες προλεταριακές δυνάμεις».

(Γκράμσι, 2002: 67)

Το κόμμα-ηγεμόνας

Η ανάπτυξη των εργατικών συμβουλίων χαρακτηρίζει την εργατική δημοκρατία και αποτελούν στην εξέλιξη τους πρόπλασμα του εργατικού κράτους. Ο στόχος της επαναστατικής ρήξης και της δικτατορίας του προλεταριάτου απέναντι στην αστική τάξη είναι αδιαπραγμάτευτος για τον Γκράμσι. Για την επίτευξη του όμως, εκτός από τα προλεταριακά όργανα, είναι αναγκαία η συνεκτική και πειθαρχημένη συγκρότηση του κόμματος, με την εσωτερική δημοκρατική ζωή και λειτουργία.

Επειδή συμβαίνει όμως συχνά, πολλοί να φαντάζονται την εγκαθίδρυση της προλεταριακής εξουσίας ως δικτατορία του συστήματος των οργανώσεων του κόμματος, κάτι που αποτελεί για τον Γκράμσι επαναστατικό μύθο, ουτοπιστική σκέψη τόσο ξεκομμένη από την πραγματική ζωή, όσο και το ότι τα συνδικάτα και τα εργατικά κέντρα αποτελούν διαδικασία επαναστατικής ανάπτυξης (Γκράμσι, 2002:125), μας λέει χαρακτηριστικά:

«Όμως, αλλοίμονο αν χάρη σε μια σεχταριστική αντίληψη της θέσης του κόμματος μέσα στην επανάσταση θελήσει κανείς να υλοποιήσει αυτή την ιεραρχία, θελήσει κανείς να παγιώσει σε μηχανικές μορφές άμεσης εξουσίας το μηχανισμό διακυβέρνησης των μαζών σε κίνηση και, τέλος, θελήσει κανείς να στριμώξει την επαναστατική διαδικασία μέσα στις μορφές του κόμματος. Τότε θα πετύχει μονάχα να αποπροσανατολίσει ένα μέρος των ανθρώπων, θα πετύχει μονάχα να “κυριαρχήσει” στην ιστορία. Αλλά η πραγματική επαναστατική διαδικασία θα ξεφύγει από τον έλεγχο και την επιρροή του Κόμματος, αφού αυτό το τελευταίο θα ξεπέσει χωρίς να το καταλάβει σε μηχανισμό συντήρησης».

(Γκράμσι, 2002: 128)

Στην αυτοκριτική του μεταστροφή μετά την επιστροφή του από το 3ο Συνέδριο της Διεθνούς γράφει, χαρακτηριστικά, για την από κοινού στάση με τον Μπορντίνγκα, σχετικά με το ζήτημα του κόμματος:

«Δεν αντιλαμβανόμασταν το κόμμα σαν αποτέλεσμα μιας διαλεκτικής διαδικασίας κατά την οποία συγκλίνουν το αυθόρμητο κίνημα των επαναστατικών μαζών και η οργανωτική καθοδηγητική θέληση του κέντρου, αλλά μόνο σαν κάτι που κρέμεται στον αέρα, που αναπτύσσεται γύρω από και για τον εαυτό του, κάτι το οποίο θα συναντήσουν οι μάζες όταν η κατάσταση γίνει θετική και το επαναστατικό κύμα φτάσει στο αποκορύφωμά του».

(αναφέρεται στο Harman et al., 2007: 75)

Συμβαίνει μάλιστα στην πλήρη ανάπτυξη της επαναστατικής διαδικασίας, όταν οι μάζες μπαίνουν δυναμικά στη φωτιά του αγώνα,

«...οι μάζες να σπρώχνουν και να “διαπαιδαγωγούν” το Κόμμα της εργατικής τάξης και όχι το κόμμα να καθοδηγεί και να διαπαιδαγωγεί τις μάζες».

(Γκράμσι, 2002: 268)

Τελικά, το κόμμα εκτός από εκφραστής-διαμορφωτής της συλλογικής επαναστατικής θέλησης, είναι κι εμπνευστής-συνοδοιπόρος, είναι ένας «σωκρατικός» παιδαγωγούμενος παιδαγωγός (Χρυσής, 1994:73) κι όχι ο αυτός που μπουκώνει με αλήθεια τα ζωντόβολα.²

Το πρόβλημα της επανάστασης στη Δύση

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, το επαναστατικό κίνημα στη Δύση δείχνει

2. «[...] Δεν προγραμματίζουμε τον αυριανό κόσμο με τη δογματική σκέψη, αλλά αντίθετα αναζητάμε τον νέο κόσμο στο ακροτελεύτιο ακριβώς σημείο της κριτικής του παλιού. Μέχρι σήμερα οι φιλόσοφοι φύλαγαν στο συρτάρι τους τη λύση όλων των αιγιμάτων και το κάθε αγαθό ζωντόβολο του κόσμου της εξωτερικότητας δεν είχε παρά να ανοίξει διάπλατα το στόμα του για να το μπουκώσουν με τις λιχουδιές της απόλυτης επιστήμης» (Ρόσι, 1978: 11).

να κοντανασάινει. Ίσως το πιο διορατικό σχόλιο, που έγινε ποτέ σ' αυτό το θέμα, ήταν το σχόλιο του Λένιν, σε μια ομιλία στη Διάσκεψη των Συνδικάτων στη Μόσχα, το 1918:

«Η όλη δυσκολία της Ρωσικής Επανάστασης βρίσκεται στο ότι ήταν πολύ πιο εύκολο για τη ρωσική επαναστατική εργατική τάξη να ξεκινήσει (την επανάσταση) απ' ό,τι για τις εργατικές τάξεις της Δυτικής Ευρώπης, αλλά για μας είναι πολύ πιο δύσκολο να συνεχίσουμε. Είναι πολύ πιο δύσκολο να ξεκινήσει μια επανάσταση στη Δυτική Ευρώπη, επειδή εκεί το επαναστατικό προλεταριάτο αντιμετωπίζεται από την ανώτερη σκέψη που έρχεται με την κουλτούρα, ενώ η εργατική τάξη είναι σε μια κατάσταση πολιτισμικής δουλείας».

(αναφέρεται στο Eagleton, 1994: 55)³

Μέσα σε κλίμα ιδεολογικών και πολιτικών συγκρούσεων κι ανακατατάξεων, ο Γκράμσι αποφασίζει ότι το εργατικό κίνημα στην Ιταλία πρέπει να αλλάξει βάση. Το 1920 είναι ο κύριος συντάκτης της πρότασης *Για την ανανέωση του Σοσιαλιστικού Κόμματος*, την οποία θα κάνει αποδεκτή ο Λένιν από το βήμα του 2ου Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Βώκος, 2010), τονίζοντας μάλιστα πως η ομάδα του *Ordine Nuovo* ήταν η μόνη τάση του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (ΙΣΚ) που εκπροσωπούσε πιστά τη Διεθνή στη χώρα (Γκράμσι, 2009: 37). Ενώ το 1919 ο Γκράμσι είναι ενθουσιώδης με την άνοδο του λαϊκού κινήματος στην Ευρώπη και την εμφάνιση των εργατικών συμβουλίων (Οκτωβριανή Επανάσταση, Ουγγαρία, Ιταλία), μετά την ήττα της ιταλικής «κόκκινης» διετίας και την άνοδο του φασισμού αναδιπλώνεται και προχωρά στη συγκριτική μελέτη της κοινωνικοπολιτικής δομής σε Ανατολή και Δύση και προβαίνει σε διαπιστώσεις για την επαναστατική τακτική που της αντιστοιχεί. Οι πρώτες παρατηρήσεις

προέρχονται από υποδείγματα τακτικής της στρατιωτικής πείρας:

«Στην Ανατολή, το κράτος ήταν το παν, η κοινωνία των πολιτών ήταν αρχέγονη και χαλαρή· ανάμεσα σε κράτος και κοινωνία των πολιτών υπήρχε μία στενή σχέση και μέσα στο τρεμούλιασμα του κράτους διακρίνονταν αμέσως μία ισχυρή δομή της κοινωνίας των πολιτών. Το κράτος ήταν μονάχα ένα προωθημένο χαράκωμα, που πίσω του βρισκόταν μια γερή αλυσίδα από φρούρια και αμπριά».

(Γκράμσι, 2005α: 127-128)

Με παρόμοιες παρατηρήσεις ανιχνεύεται η ιδιαιτερότητα των κοινωνιών της Δύσης. Εν πάση περιπτώσει, συνοπτικά θα λέγαμε πως το σχήμα της επαναστατικής πρότασης του Γκράμσι έχει ως εξής: τον πόλεμο θέσεων, σε συνδυασμό με τον πόλεμο ελιγμών, θα τον διεξάγει ο ιστορικός συνασπισμός (στον οποίο πολιτικά-ιδεολογικά ηγεμονεύει το κομμουνιστικό κόμμα) υλοποιώντας την τακτική του ενιαίου μετώπου, ώστε να καταστεί εφικτό το άλμα της κατά-

3. Η ίδια εκτίμηση αναφέρεται και στο *Ο Αριστερισμός, παιδική αρρώστια του κομμουνισμού* (Λένιν, [x.x.]: 47).

κτησης της εξουσίας, της δικτατορίας του προλεταριάτου.

II. Ωριμότητα και κορύφωση: Από τον ιδεαλιστικό ιστορικισμό στη διαλεκτική

Απαρχή της πολιτικής του μεταστροφής και προσαρμογής του στη λενινιστική γραμμή, της ώριμής του περιόδου (Γκρούπι, 1972: 70,132), από την «ενναιομετωπική» του απαρχή (από το 30 Συνέδριο) κι έπειτα, θεωρείται το ταξίδι του στη Μόσχα και η συμμετοχή του ως συνέδρου στο 3ο και 4ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Τα κείμενά του (1924-26), σχετικά με το επικείμενο συνέδριο του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος στη Λυών (1926), αναφέρονται στην ανάγκη μπολσεβικοποίησης του κόμματος (Γκράμσι, 2009: 106), στην κρίσιμότητα της οργανωτικής κατάστασης, σε μία θετική αποτίμηση της πορείας ως τη διάσπαση του Λιβόρνο από τον σοσιαλιστικό κορμό του ΙΣΚ και σε μία αρνητική αποτίμηση σχετικά με την ευθύνη των μαξιμαλιστών (Μπορντίγκα) για την απόρριψη της τακτικής του ενιαίου μετώπου, με άμεση συνέπεια τη γιγάντωση του φασισμού. Πέρα όμως από τις κοινωνικές-πολιτικές διαπιστώσεις, η γνωσιοθεωρητική βάση του Γκράμσι για την αιτιολόγηση της μετασχηματιστικής ικανότητας του υποκειμένου έρχεται να συναντήσει τον Λένιν του *Τι να κάνουμε* και των *Φιλοσοφικών Τετραδίων*, σε αντίθεση με τη μηχανιστική θεωρία της «αντανάκλασης» του εξωτερικού, αντικειμενικού κόσμου, του ανεξάρτητου από τη μετασχηματιστική διαμεσολάβηση του υποκειμένου, με βάση την οποία «τα πράγματα υπάρχουν έξω από εμάς, οι αντιλήψεις και οι παραστάσεις μας είναι απλώς οι εικόνες τους». Με βάση αυτή την αντίληψη, το ενεργητικό στοιχείο της παρέμβασης του υποκειμένου στη γνωστική διαδικασία εξαφανίζεται.

Το γνωσιοθεωρητικό ζήτημα

Ο Γκράμσι αναφέρεται στο μαρξισμό όταν κάνει λόγο για φιλοσοφία της πράξης. Η ηγεμονία δεν έχει μόνο πολιτικές

συνέπειες, μα και φιλοσοφικές. Το ξεπέρασμα των φιλοσοφικών αντιφάσεων, που δεν μπορούν να επιλυθούν να επίπεδο της ανώριμης ακόμα θεωρητικής σκέψης, απαιτεί το ξεπέρασμα των κοινωνικών αντιφάσεων με την επαναστατική πράξη, στην αλληλοδιαπλοκή της με τη θεωρητική ανάπτυξη. Αυτή η σύνδεση θεωρίας και πράξης έχει μεγάλη φιλοσοφική αξία, γιατί η ηγεμονία του προλεταριάτου, η εξουσία και διεύθυνση της δικτατορίας του προλεταριάτου, αποτελεί το μετασχηματισμό της νέας κοινωνίας.

Ο Γκράμσι εξετάζει την κοινωνία σαν ολότητα, σαν εν εξελίξει (process) ενιαίο και οργανικό σύνολο, με βάση το λενινιστικό κεκτημένο του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Εξετάζει την κοινωνία στην πολυπλοκότητά της, την εξηγεί, ωστόσο, με βάση τις παραγωγικές σχέσεις. *Η κοινωνία σαν ολότητα, η έννοια του κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, αποτελεί τη φιλοσοφική και κοινωνική βάση της έννοιας της ηγεμονίας.* Ο μονοσήμαντος, οικονομίστικος, μηχανιστικός περιορισμός των κοινωνικών φαινομένων στην οικονομική τους βάση, τυπική δευτεροδιεθνίστικη αντίληψη, δεν θα άφηνε περιθώρια σύλληψης και διαλεκτικής ανάπτυξης της ηγεμονίας, της οποιασδήποτε πολιτικής πρωτοβουλίας, παρέμβασης και αξίωσης του επαναστατικού υποκειμένου να καθορίσει τις εξελίξεις. Η αξίωση του Λένιν για ηγεμόνευση του προλεταριάτου στην επικείμενη αστικοδημοκρατική επανάσταση, το 1905, πιστοποιεί ακριβώς την αναγνώριση της διαλεκτικής, μη μηχανιστικής αντίληψης της θεωρίας της ηγεμονίας και της κρίσιμότητας του υποκειμενικού παράγοντα στο πλαίσιο της (Γκρούπι, 1972: 44).

Χρόνια πριν και σχετικά με το γνωσιολογικό ζήτημα, ο Φ. Ένγκελς αναφέρει στη 2η θέση του Μαρξ για τον Φόιερμαχ:

«Το ζήτημα, αν η ανθρώπινη νόηση μπορεί να κατακτήσει την αντικειμενική αλήθεια, δεν είναι ζήτημα θεωρίας, είναι πρακτικό ζήτημα. Στην πράξη πρέπει ο άνθρωπος να αποδείξει την αλήθεια... Η

διαμάχη για την πραγματικότητα ή τη μη πραγματικότητα, της απομονωμένης από την πράξη νόησης, είναι καθαρά σχολαστικό ζήτημα».

(Εγγκελς, 2007: 65)

Η αλήθεια επιβεβαιώνεται στην πράξη και στη μετασχηματιστική της ικανότητα, στο πλαίσιο της σχέσης αντικειμένου-υποκειμένου. Στη φιλοσοφία της πράξης, στο μαρξισμό, η γνώση και η διαδικασία της, δεν περιορίζεται στην παθητική, αισθητηριακή αντίληψη του αντικειμένου και της πραγματικότητας ως αυθύπαρκτης, ανεξάρτητης του υποκειμένου. Όμως, δεν περιορίζεται απλώς στην ενεργητική στάση του υποκειμένου πάνω στο αντικείμενο. Το υποκείμενο μετασχηματίζεται και πραγματώνεται μέσα απ' αυτή τη σχέση. Άρα, το κομμουνιστικό κόμμα δεν δρα βολογνταριστικά πάνω στην πραγματικότητα, εκκινεί από την κατανόησή της και δρα για να τη μετασχηματίσει, μετασχηματιζόμενο το ίδιο (Γκρούπι, 1972: 55-56).

Κράτος και κοινωνία πολιτών

Ο Γκράμσι υποστήριξε ότι το κράτος δεν χαρακτηρίζεται μόνο από τη βία και την καταστολή του κυρίαρχου μπλοκ εξουσίας, αλλά, κύρια, στη συναίνεση μέσω της διάδοσης πολιτιστικών, ιδεολογικών και ηθικών πεποιθήσεων. Κατ' αναλογία με τις στρατιωτικές συγκρούσεις, οι μετωπικές φαίνεται να έχουν παρέλθει και φαίνεται να μετατρέπονται σε αντιπαράθεση επίλεκτων δυνάμεων, οι οποίες προσομοιάζουν περισσότερο σε αντάρτικο παρά σε τακτικό στρατό:

«[...] Σε ό,τι αφορά τα πιο ανεπτυγμένα κράτη, όπου η “κοινωνία των πολιτών” έχει γίνει μια δομή πολύ σύνθετη και ανθεκτική στις καταστροφικές “επιδρομές” του άμεσου οικονομικού στοιχείου (κρίσεις, υφέσεις): τα εποικοδομήματα της κοινωνίας των πολιτών είναι σαν το σύστημα των χαρακωμάτων στον σύγχρονο πόλεμο».

(Γκράμσι, 2005α: 124)

Ποιο είναι όμως το πεδίο άσκησης της κυριαρχίας και ποιο της συναίνεσης;

Μια κοινωνική ομάδα κυριαρχεί πάνω σε εχθρικές ομάδες τις οποίες τείνει να διαλύσει ή να τις καθυποτάξει με ένοπλη βία, ενώ είναι διευθύνουσα πάνω σε συγγενικές και συμμαχικές ομάδες, μας λέει ο Γκράμσι· οπότε η ηγεμονία (ως διεύθυνση) αφορά την κοινωνία των πολιτών, ενώ ο καταναγκασμός (κυριαρχία) το κράτος (Άντερσον, 1985:25). Το πεδίο, στο οποίο σφυρηλατείται μέχρι να αποκτήσει υλική δύναμη, είναι το πεδίο της ιδεολογίας. Πλέον, ο όρος της ηγεμονίας αποκτά μεγαλύτερη ευρύτητα εφόσον «η κυρίαρχη τάξη εφαρμόζει την ηγεμονία στο βαθμό που μπορεί να πραγματοποιήσει και να διατηρήσει έναν ιστορικό συνασπισμό αντιφατικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, τόσο στην οικονομική βάση όσο και στο πολιτικό και κρατικό εποικοδόμημα που έχουν για συνδυετικό κρίκο την ιδεολογία» (Γκράμσι, 2005β: 41). Πρόκειται εν ολίγοις για την αντίληψη των πραγμάτων την οποία υλοποιεί στο πεδίο της πολιτικής η πνευματική-ιδεολογική ηγεσία.

Η ηγεμονία συνδέεται με έννοιες όπως *κοινωνία των πολιτών* (π.χ. κοινοβούλιο, θεσμοί κι αντιθεσμοί, όπου *αποτυπώνεται η λαϊκή θέληση και αυτενέργεια*), ενώ η πολιτική κοινωνία συνδέεται με τη δικαστική εξουσία, το κοινοβούλιο και την κυβέρνηση (Γκράμσι, 2005α: 163). Για τον Γκράμσι, το κράτος είναι το σύνολο της κοινωνίας των πολιτών και της πολιτικής κοινωνίας, δηλαδή ηγεμονία θωρακισμένη με καταναγκασμό. Η «οργανικότητα» και οι οργανικές σχέσεις, που εντοπίζει ο Γκράμσι διάσπαρτα σε όλα σχεδόν τα κείμενά του, είναι στην ουσία η λογοκριμένη έννοια της διαλεκτικής και οι διαλεκτικές σχέσεις που βαφτίζονται έτσι αναγκαστικά προκειμένου να τονιστεί η διαρκής κίνηση και η ολότητα των φαινομένων που αναλύει (Γκράμσι, 2005α: 79). Ανάλογα με το συσχετισμό δύναμης, η έκβαση του πολέμου θέσεων μετατοπίζει ανάλογα το «υβρίδιο» της σχέσης πολιτικής κοινωνίας-κοινωνίας πολιτών· ισχυρίζομαστε δηλαδή πως δεν πρόκειται για «αντιφάσεις» ή αντινομίες (Άντερσον,

1985: 14-16) στην προκειμένη περίπτωση, αλλά για τη δυναμική διεκκυστική την οποία προσπαθεί να αποτυπώσει ο Γκράμσι, αναφερόμενος στα διαλεκτικά στιγμιότυπα *ταύτισης-διάκρισης* (Τρικούκης, 1985: 23, 55) της διαρκούς αυτής ενότητας και διαπάλης μεταξύ *κοινωνίας πολιτών-κράτους, κόμματος-κινήματος, πολέμου θέσεων-πολέμου ελιγμών*. Πάνω στη σύνθετη πραγματικότητα «μέσα στην κοινωνία των πολιτών που όμως είναι τόσο συμπλεγμένη από τα πράγματα με την πολιτική κοινωνία» (Γκράμσι, 2005α:175), που βρίσκεται σε αδιάκοπη κίνηση, το ζητούμενο δεν είναι κάποιο νέο κράτος ή ένα νέο σύνταγμα, μας λέει ο Γκράμσι, αλλά η *διάλυση ή μαρasmus του κράτους*, δηλαδή η *«απορρόφηση της πολιτικής κοινωνίας μέσα στην κοινωνία των πολιτών»* (ό.π.).

Πόλεμος θέσεων και ενιαίο μέτωπο

Η παρατήρηση του Γκράμσι περί κοινωνίας πολιτών «ισχυρής σαν αλυσίδα από φρούρια και αμπριά» τον οδηγεί σε μία τακτική ανάλογη ενός παρατεταμένου πολέμου φθοράς, προσαρμοσμένης στις απαιτητικές συνθήκες της Δύσης, στην τακτική πλέον ενός *πολέμου θέσεων*, ο οποίος διαχωρίζεται από τον συνήθη παραδοσιακό τρόπο διεξαγωγής πολέμου της ολικής αντιπαράθεσης και από την πολιτική τακτική που του αντιστοιχεί, την οποία καλεί *πόλεμο ελιγμών*.

«Συμβαίνει στην πολιτική τέχνη αυτό που συμβαίνει στη στρατιωτική τέχνη: ο πόλεμος των κινήσεων γίνεται όλο και περισσότερο πόλεμος θέσεων και μπορούμε να πούμε ότι ένα κράτος κερδίζει έναν πόλεμο στο βαθμό που τον προετοιμάζει λεπτομερειακά και τεχνικά τον καιρό της ειρήνης... Η ογκώδης δομή των σύγχρονων δημοκρατιών, τόσο σαν κρατικές οργανώσεις όσο και σαν σύνολο ενώσεων στη ζωή των πολιτών αποτελεί για την πολιτική τέχνη ό,τι και τα "χαρακώματα" και οι μόνιμες οχυρώσεις του μετώπου στον πόλεμο θέσεων».

(Γκράμσι, 2005α:157)

Η τραγική εμπειρία της *Δράσης του Μάρτη* του ΚΡΔ στη Γερμανία (1921) είναι πολύ πρόσφατη, σύγχρονη της ήττας της ιταλικής *κόκκινης διατίας των εργαστασιακών συμβουλίων* και των *ουγγρικών σοβιέτ*. Με τον επαναστατικό ορίζοντα να απομακρύνεται από τον δυτικό κόσμο, ο Γκράμσι διαβλέπει την υπομονετική τακτική του πολέμου των θέσεων και την τακτική του ενιαίου μετώπου με τις ρεφορμιστικές δυνάμεις: εφόσον δεν έχουν ακόμα ωριμάσει οι αναγκαίοι όροι (ανάπτυξη παραγωγικών δυνάμεων, κοινοβουλευτική παράδοση), προκρίνεται η πιο υπομονετική τακτική της ηγεμόνευσης πρώτα στην κοινωνία των πολιτών. Η *τακτική του ενιαίου μετώπου* για τον Γκράμσι συνάγεται μονοσήμαντα από τον πόλεμο θέσεων και τον δυσμενή συσχετισμό που τον επιβάλλει. Καθαρότερα δεν θα μπορούσε να το διατυπώσει:

«Μου φαίνεται πως ο Ιλίτς είχε καταλάβει ότι χρειαζόταν μια αλλαγή από τον πόλεμο ελιγμών, που εφαρμόστηκε νικηφόρα στην Ανατολή το '17, στον πόλεμο θέσεων που ήταν ο μόνος δυνατός στη Δύση... Αυτό μου φαίνεται πως σημαίνει η διατύπωση του ενιαίου μετώπου...».

(Γκράμσι, 2005α: 127)

Η νέα τακτική, λοιπόν, που αντιστοιχεί στις σύγχρονες ανάγκες και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την τακτική του πολέμου θέσεων, είναι η τακτική του ενιαίου μετώπου και ο Γκράμσι επιστρέφει σ' αυτήν.⁴ Η επιμονή του πλέον στο ζήτημα του μετώπου είναι τόσο ξεκάθαρη, που συνιστά ρήξη με το πρόσφατο πολιτικό του παρελθόν, αφού λίγα χρόνια πριν ο Γκράμσι από κοινού με τον Μπορντίνγκα αρνούσαν κάθε ενιαιομετωπική τακτική. Από την ίδια τη λογική της ηγεμονίας, προκύπτει η αναγκαία λογική του μετώπου ως το απαραίτητο πεδίο ηγεμόνευσης του κόμματος στο

4. Η εκτίμηση πως το ενιαίο μέτωπο σχεδόν ταυτίζεται με τον πόλεμο θέσεων στον Γκράμσι είναι κοινή σε μελετητές όπως: Άντερσον (1985: 16, 67), Ρούσος (2012: 127) και Harman et al. (2007: 81).

πολιτικό πεδίο. Η επίτευξη του μετώπου για τον Γκράμσι δεν είναι το τέλος μιας πορείας, αλλά μόνο η αρχή της, κατά την οποία το κόμμα καλείται να ηγεμονεύσει στην πράξη εντός του. Ο ρόλος του κόμματος δεν είναι ρόλος προξενήτρας ετερόκλητων δυνάμεων και δεν περιορίζεται απλώς στη σύμπληξη του μετώπου. Εφόσον το κόμμα δεν υποτάσσεται στο μέτωπο, ανεβάζει τη συνειδητότητα του μετώπου, συσπειρώνει κι ομογενοποιεί, οργανώνει, μαζικοποιεί και προετοιμάζει τη μετάβαση από τον πόλεμο θέσεων (των ρήξεων) στον πόλεμο κινήσεων (της ανατροπής).

Στόχος του κόμματος είναι η ηγεμονεύση του στο μέτωπο κι όχι ο συγκερασμός με άλλες δυνάμεις του μετώπου, εφόσον το κόμμα αναδεικνύεται στην πράξη επαναστατικό (και όχι μαξιμαλιστικό και φωνακλάδικο), ώστε να μπορέσει να οδηγήσει στην επανάσταση και στο σοσιαλισμό. Το ενιαίο μέτωπο των επιτροπών αποτελεί τη βάση της κοινής δράσης κι όχι κάποια νέα βάση σύμπληξης του κόμματος (Γκράμσι, 2009: 171).⁵

Ιστορικός συνασπισμός: Η ηγεμονία ως ωρίμανση του επαναστατικού υποκειμένου

Η ιδέα του ιστορικού συνασπισμού (μπλοκ) είναι από τις πιο σημαντικές πτυχές της συνεισφοράς του Γκράμσι

στην επαναστατική πολιτική θεωρία, καθώς αποτελεί τη συμπύκνωση πολλών εννοιών του, το επιστέγασμα της θεωρητικής του επεξεργασίας. Ο Γκράμσι ορίζει ως ιστορικό μπλοκ την επαναστατική συμμαχία, σε κομματικό και ταξικό επίπεδο, μόλις πριν το επαναστατικό άλμα· γι' αυτό και είναι ο ομοιογενής, χωρίς αντιθέσεις σχηματισμός (κόμμα-συνδικάτα-οργανικοί διανοούμενοι-εργατικά συμβούλια κ.λπ.) του ηγεμονικού μπλοκ του κομμουνιστικού κόμματος και της εργατικής τάξης. Εντός συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών επαναστατικής κρίσης, αυτός χαρακτηρίζεται από «συμβατότητα», από μια ομοιογενή σχέση, η οποία επιτυγχάνεται από την επιτυχή παρέμβαση της ηγεμονεύουσας κοινωνικής τάξης, με την οργάνωση της εξουσίας της «...για να πραγματοποιηθεί ένας καινούριος, ομοιογενής, χωρίς εσωτερικές αντιθέσεις, ιστορικός οικονομικό πολιτικός συνασπισμός» (Γκράμσι, 2005α: 70).

Εφόσον η πολιτική, ιδεολογική, ηθική, πολιτιστική δραστηριότητα ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της δομής χωρίς ιδιαίτερες αντιθέσεις, τότε δημιουργείται «οργανικότητα», δηλαδή η διαλεκτική σχέση μιας διαδικασίας ή ενός οργανισμού ως ολότητας (ό.π.: 79, 142) της σχέσης βάσης-εποικοδομήματος, εξάλειψης κύριων αντιθέσεων και, επομένως, σύμπληξη ιστορικού μπλοκ.

Για να πραγματοποιηθεί η ομοιογενής και οργανική σχέση, είναι απαραίτητο ένα σύστημα ηγεμονίας αναπτυγμένο από μία βασική κοινωνική τάξη η οποία έχει συνείδηση του ιδιαίτερου ρόλου της. Εδώ αναδεικνύεται η σπουδαιότητα του ρόλου των διανοουμένων εντός ενός συγκεκριμένου ιστορικού μπλοκ, οι οποίοι προσδίδουν ομοιογένεια, συνείδηση, θεωρητική, πολιτική και πρακτική ενότητα στο σχηματισμό.

Στο πλαίσιο του ιστορικού μπλοκ, το ρόλο του οργανικού διανοούμενου έρχονται να διαδραματίσουν σε διαφορετικά επίπεδα το κομμουνιστικό κόμμα, τα προλεταριακά όργανα (συμβούλια) και το μέτωπο, τα οποία είναι επιφορτισμένα με το ρόλο της ιδεολογικής, ηθικής,

5. Επικριτικά τοποθετείται ο Λένιν πάνω στην αρνητική εμπειρία της Ουγγρικής Επανάστασης, σχετικά με τη διάλυση της κομμουνιστικής οργάνωσης μέσα στη σοσιαλδημοκρατία και μάλιστα μετά(!) την κατάκτηση της εξουσίας με τραγικές συνέπειες. (Γκράμσι, 2009: 137) Η κατάσταση του ουγγρικού προλεταριάτου και του κόμματος οδήγησε στην απόσυρση της κυβέρνησης των σοβιέτ και σε διαπραγματεύσεις με την Αντάντ (Γκράμσι, 2002:87). Η υπερτάση της ενεργητικής, αυτοτελούς στάσης του κομμουνιστικού κόμματος, στο πλαίσιο ηγεμονεύσής του στο μέτωπο, φαίνεται και από την κριτική του Λένιν στην αγγλική περίπτωση και στην οποία προτρέπει σε ρήξη ανάμεσα στους κομμουνιστές και την Αριστερά στην Αγγλία, μόνο όμως στα πρόθυρα της προλεταριακής επανάστασης κι εφόσον υπήρχε η εκτίμηση πως «το κόμμα μας ήταν τόσο δυνατό που να μπορεί να οδηγήσει από μόνο του την εξέγερση» (Γκράμσι, 2009: 137, 183).

πολιτιστικής καθοδήγησης και ανάπτυξης, πλέκοντας τον οργανικό δεσμό των συστατικών μερών του ιστορικού μπλοκ, επιβεβαιώνοντας και προάγοντας την ηγεμονία της εργατικής τάξης, προάγοντας ιδεολογικά, ηθικά και πολιτιστικά τον πραγματικό, εντέλει, πρωταγωνιστή αυτής της διαδικασίας, την εργατική τάξη και τον κοινωνικό της σχηματισμό.

Προεκκρίνοντας το συλλογισμό, μας λέει πως «η δομή και τα εποικοδομήματα σχηματίζουν ένα ιστορικό μπλοκ». Το σύνολο δηλαδή της αρμονίας και της δυσαρμονίας των εποικοδομημάτων είναι η αντανάκλαση των κοινωνικών παραγωγικών σχέσεων» (*Teoria & Prassi*), που σημαίνει πως όταν έχει επιτευχθεί *ιδεολογική ομοιογένεια*, τότε υπάρχουν οι *προϋποθέσεις ανατροπής* και επιπλέον πως είναι πάλι η ιδεολογία και η ανάπτυξή της αυτή που μπορεί να εγυθηθεί την *ενόπτητα* του κοινωνικού σχηματισμού, μέσω του ιστορικού μπλοκ. Ο ηγεμόνας κρατάει ενωμένο το μπλοκ των στερογενών δυνάμεων, το μογενοποιεί κι εμποδίζει την εκδήλωση των αντιθετικών τους τάσεων. Εντέλει, η πάλη για την ηγεμονία δεν είναι απλά και μόνο πάλη ιδεών ενάντια σε ιδέες, αλλά η διαδικασία συγκρότησης ενός ιστορικού μπλοκ ανατροπής μέσα από τις πολλαπλές εμπειρίες της ταξικής πάλης σε όλα τα επίπεδα, από τη στοιχειακή οικονομική πάλη μέχρι τον πολιτικό, ιδεολογικό, πολιτιστικό αγώνα.

III. Για μία κριτική της αντιδιαλεκτικής κριτικής

Μερικές μεθοδολογικές αποσαφηνίσεις: Από τη διάνοια στην ολότητα

Παρ' ότι οι *ερμηνείες* του έργου του Γκράμσι συχνά ήταν αυθαίρετες ή και ιδεολογικά επικαθορισμένες, η υποχρεωτική ασάφεια ή και σύγχυσή του επί των όρων, ακόμα και οι αστοχίες και οι ταλαντεύσεις του σε επίκαιρα ζητήματα (π.χ. στο θέμα Μουσολίνι, φασισμού, ενιαίου μετώπου), οι συνθήκες της έρευνάς του –συνθήκες πάλης και φυλάκισης, ενός ανθρώπου του οποίου

η υγεία καταρρέει– παράλληλα με την ερευνητική του τόλμη να διανοίξει νέα πεδία έρευνας, κατέστησαν ευεπίφορο το έργο του σε διαστρεβλώσεις και παρερμηνείες.

Σε ένα ερευνητικό, αναπόφευκτα αποσπασματικό, αντιφατικό κι εκτεταμένο (μόνο τα *Τετράδια* απαριθμούν περίπου τρεις χιλιάδες σελίδες σημειώσεων) έργο με τις παραπάνω δυσκολίες, με την κριτική στον μηχανιστικό υλισμό του Α. Μπροντίνγκα και στον επαναστατικό συνδικαλισμό, την κριτική στον οικονομισμό του Μπουχαρίν και την υπεράσπιση της επιστροφής στην τακτική του ενιαίου μετώπου, οι *μονοσήμαντες κρίσεις* πιο πολύ συσκοτίζουν την αποτίμηση της σκέψης του παρά δια φωτίζουν. Με ποιο κριτήριο, επομένως, διαβάζουμε τον Γκράμσι; Ούτε εκ του αποτελέσματος και της κακής «εφαρμογής» των πρότυπων συνταγών κάποιων «επιγόνων», ούτε με το ζύγι των «υπεράριθμων» αντιφάσεων ενός άγονου σχολαστικισμού, κριτήρια που θα είχαν αξία σε κάποιο δοσμένο, τελειωμένο έργο. Δεδομένου του ότι ο μαρξισμός, όπου εντάσσεται το έργο του μαρξιστή Ιταλού ηγέτη, είναι κριτική θεωρία εν εξελίξει, κριτήριο θεωρούμε πως πρέπει να είναι η ιχνηλάτηση της γνωσιολογικής ανάπτυξης της σκέψης του Γκράμσι, της *βαθμιαίας αφομοίωσης του λενινισμού, μιας πορείας από τον ιστορικισμό στη διαλεκτική και στον ιστορικό υλισμό*. Διαβάζουμε λοιπόν τον Γκράμσι «από μέσα», προσπαθώντας να κατανοήσουμε τη σκέψη του κι όχι αντιπαραβάλλοντας τα εξωτερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της άποψής του. Η σκέψη του Γκράμσι του *Ordine Nuovo*, μέσα από μια πορεία αγωνιστικής και θεωρητικής αναζήτησης και ωρίμανσης, «συναντά» τον Λένιν, οδηγείται σε νέες κατακτήσεις και θέσεις, οι οποίες αναπόφευκτα συμπεριλαμβάνουν, δεν έχουν άρει πλήρως τα ίχνη των παλιότερων θέσεων, κινείται από την αστείρευτη ανάγκη ανάπτυξης του μαρξισμού (κριτική οικονομισμού-ιστορικισμού, ανάπτυξη νέων θέσεων) μέσα από τη λενινιστική πρακτική και τις εμπειρίες του Ιταλικού

εργατικού κινήματος (Γκλυκσμάν, 1984: 24).

Αντιμετωπίζοντας τη σκέψη του ως ολότητα, με το σύνολο των συναφών του σχέσεων (εσωτερικών αμοιβαίων δεσμών, εξωτερικών συναφειών), ως σύστημα εν εξελίξει μάχιμων ιδεών, μπορούμε να την χαρακτηρίσουμε ως οργανικό όλο (Βαζιούλιν 2004: 76), με προσφορότερη φάση μελέτης των βαθμίδων ανάπτυξής του (Παυλίδης, 2012:25), την ώριμή του φάση, η οποία κατά κοινή ομολογία εκκινεί με τη συμμετοχή του στα συνέδρια της Γ' Διεθνούς (Γκρούπι, 1972: 132· Γκράμσι, 2011: 9).⁶

Ο εντοπισμός εσωτερικών αντιφάσεων από τους κριτικούς της φιλοσοφίας της πράξης ως κάτι επάρατο, υπέρτατο κακό, είναι χωρίς νόημα εφόσον πηγή της ανάπτυξης κάθε ολότητας είναι οι ίδιες οι αντιφάσεις της προγενέστερης αναπτυξιακής διαδικασίας. Συνεπώς, εκείνο που έχει θεμελιώδη μεθοδολογική σημασία είναι να μην ελαμβάνεται η σκέψη του Γκράμσι ή η φιλοσοφία της πράξης ως στατικό «είναι» σε κάποια φάση της ανάπτυξής του, αλλά ως διαλεκτική αντίφαση, ως δυναμικά μεταβαλλόμενη διαδικασία, η οποία διήλθε νομοτελώς από τις βαθμίδες ανάπτυξής της.

Θεωρούμε χαρακτηριστική ως μέθοδο κριτικής, προσκολλημένης στο επίπεδο της προδιαλεκτικής νόησης και διάνοιας (Verstand), την προσέγγιση του Άντερσον ο οποίος εντοπίζει διαρκείς μετατοπίσεις και θεωρεί επομένως συγκεχυμένη κι ανακόλουθη τη σκέψη που τις γεννάει, απολυτοποιώντας τότε την ταύτιση και τότε τη διαφορά. Η διάκριση του Γκράμσι ανάμεσα σε *κοινωνία πολιτών* και *πολιτική κοινωνία* είναι μεθοδολογική και αντιμετωπίζεται διαλεκτικά (Τρικούκης, 1985:54). Ο Άντερσον όμως αντιλαμβάνεται τη σχέση «κοινω-

νίας πολιτών» και κράτους *μηχανιστικά και ουσιοκρατικά* κι όχι ως διαλεκτική σχέση και στο πλαίσιο της ταξικής πάλης, γι' αυτό και βλέπει συνεχείς μετατοπίσεις της «κοινωνίας των πολιτών», τότε πλήρους αντίθεσης και τότε πλήρους ταύτισης με το κράτος. Η σχέση αυτή όμως δεν είναι μηχανιστική διελκυστίνδα, αλλά αντιφατικό διαλεκτικό ζεύγος το οποίο θα αναπτύσσεται ως τη διαλεκτική του άρση και υπέρβαση.

Σαφώς και υπάρχουν ιδεαλιστικές επιβιώσεις στο έργο του Γκράμσι. Ειδικά το κείμενό του *Οι διανοούμενοι* αποτελείται από σημειώσεις κοινωνιολογικού-γλωσσολογικού χαρακτήρα, όπου η υπόρρητη επωδός είναι η κρισιμότητα της κουλτούρας σε διάφορες περιπτώσεις, η οποία καθόρισε την εξέλιξη (ο ρόλος της θρησκευτικής κουλτούρας κι επιστήμης στην ανάπτυξη σε Γερμανία και Ιταλία).

Γι' αυτό θεωρούμε πως η αποσπασματική ανάγνωση του έργου του Γκράμσι τεμαχίζει την ανάπτυξη της σκέψης του και οδηγεί σε μονομέρειες. Εύστοχα το διατυπώνει ο Κ. Ιωαννίδης:

«Ο αναγωγισμός είναι μια χρήσιμη μέθοδος, η οποία μας βοηθά να κατανοήσου-

6. Οι *Θέσεις της Λυών* (1926) γράφτηκαν από τον Γκράμσι σε συνεργασία με τον Τολιάτι και δικαίως θεωρούνται η πιο ώριμη «στιγμή» (Γκράμσι, 2011: 9· Γκρούπι, 1972: 132) της πορείας του Γκράμσι κι απαρχή της έρευνάς του στη φυλακή, γι' αυτό και χρήζουν ιδιαίτερης αναφοράς.

με ορισμένα φαινόμενα μέσω της μελέτης των συστατικών τους στοιχείων... Η απολυτοποίηση, όμως, αυτής της επιστημονικής τακτικής και η φιλοσοφική της γενίκευση μετατρέπει τον αναγωγισμό από μεθοδολογία σε ιδεολογία. Χαρακτηριστικό, λοιπόν, του αναγωγισμού από φιλοσοφική σκοπιά είναι η αναγωγή των ανώτερων-περιπλοκότερων φαινομένων στα κατώτερα-απλούστερα, η προσέγγιση του όλου ως μηχανιστικού αθροίσματος των μερών του».

(Ιωαννίδης, 2009: 81)

Ιδωμένες από τη σκοπιά ενός οργανικού όλου στη φάση της ωρίμανσής του, μπορούμε να ισχυριστούμε πως ορισμένοι αναγωγιστές κριτικοί του (σταλινικοί κι ευρωκομμουνιστές) τεμάχισαν την πορεία της σκέψης του κατά το δοκούν προκειμένου να καταλήξουν στα προκατασκευασμένα συμπεράσματά τους.

Ο Γκράμσι, όπως έχουμε σχολιάσει εισαγωγικά, στην προσπάθειά ανάλυσης των φαινομένων της διαδικασίας ηγεμόνευσης, για μεθοδολογικούς λόγους απομονώνει τις επιμέρους υπό ανάλυση μορφές για να επεξηγήσει, να αναπτύξει καλύτερα, να δώσει έμφαση. Η ανάδειξη του πολιτικού και ιδεολογικού εποικοδομήματος για τις ανάγκες της έρευνας του μοιραία υποτίμησε άλλες πλευρές της ανάλυσης (Τρικούκης, 1985:52). Οι εμφάνσεις του αυτές προκρίνονται, επειδή αποτελούν το άμεσο, θεωρητικό και πρακτικό καθήκον της συγκυρίας και δεν τον καθιστούν, ούτε «θεωρητικό του ιστορικού συμβιβασμού» (κατά τους ευρωκομμουνιστές), ούτε αλάνθαστο κι αταλάντευτο μαρξιστή-λενινιστή επαναστάτη (κατά τους σταλινικούς), όπως του αποδίδουν οι αναγωγιστικές σκοπιές ανάγνωσης του έργου του. Ο υπερτονισμός κάποιων ζητημάτων αναπόφευκτα λειτούργησε εις βάρος άλλων, π.χ. στην κρισιμότητα του ρόλου του κομμουνιστικού κόμματος. Παρά τις «κομματικές» μάχες που έδωσε για την απόσχιση από το ΙΣΚ, για το μέτωπο απέναντι στη «φράξια Μπορντίγκα», στα συνέδρια της Γ' Διεθνούς και την ενιαιομετωπική αναδίπλωση, η θερμή «κόκκινη διετία» των

εργοστασιακών συμβουλίων κι ο αυθόρμητος παράγοντας του εργατικού κινήματος φαίνεται να βαραινούν στην αντίληψή του ως το 1923. Ειδικά, μετά το 3ο Συνέδριο της Διεθνούς, ταυτίζεται με τη λενινιστική αντίληψη περί της πρωταρχικότητας του ρόλου του κόμματος, δίνει βαρύτητα στην προετοιμασία του συνεδρίου της Λυών και στη μάχη απέναντι στις θέσεις Μπορντίγκα κι εκκινεί κατά τη φυλάκισή του το μεγαλειώδες «σχέδιό» του της κριτικής ανασυγκρότησης κι ανάπτυξης του μαρξισμού ως «φιλοσοφίας της Πράξης», μέσα από την κριτική του μηχανιστικού «διαλεκτικού υλισμού» του Μπουχάριν, κριτική η οποία στρέφεται έμμεσα και στον Λένιν του Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός (Νούτσος, 1994: 112, 114· Γκρούπι: 1972: 143).

Περί βουλησιαρχίας

Η «βουλησιαρχία» του Γκράμσι είναι περισσότερο μία ενεργή συνείδηση παρά ο τυπικός βολонταρισμός, ο οποίος προσπαθεί μάταια να υπερκεράσει εμπόδια και προϋποθέσεις. Ο Γκράμσι αγρυπνεί πάνω στο *φάσμα δυνατοτήτων* που διανοίγεται σε εποχές επαναστατικής κρίσης, *κρίσης ηγεμονίας*, όταν ο συσχετισμός δύναμης είναι ρευστός, οπότε και η αποφασιστική εμπλοκή των επαναστατικών δυνάμεων μπορεί να τελεσιδικήσει στο πού θα γείρει η πλάστιγγα. Κάπως έτσι κι όχι βουλησιαρχικά, περιγράφει τον κρίσιμο ρόλο της επαναστατικής θέλησης κι αποφασιστικότητας, ο Ν. Ράπτης (Πάμπλο):

«Μόνο με αναγωγή προς το "μέγιστο", είτε αυτό είναι θάρος είτε μόχθος είτε ένταση, μπορεί να προκληθεί κάποιο "θαύμα", να αλλάξει ένας αλλιώς φανερά δυσμενής συσχετισμός δυνάμεων, να υπερπηδηθεί ένα εμπόδιο, να υπερνικηθεί ένας αντίπαλος... Αλλά το μέλλον προετοιμάζεται από την παραδειγματική εκμετάλλευση των επαναστατικών δυνατοτήτων».

(Ράπτης, χ.χ.: 192)

Σ' αυτή την ενεργητική-μετασχηματιστική δράση του υποκειμένου βασίζεται η

γνωσιολογική του αντίληψη, σε αντίθεση με τη μηχανιστική υλιστική θεωρία περί «αντανάκλασης» της πραγματικότητας στην «παθητική» συνείδηση (Γκράμσι, 1972: 143)· στην πρωταρχικότητα της ταξικής και πολιτικής πάλης βασίζονται τα εργοστασιακά συμβούλια κι η αντίληψη του Γκράμσι για το κόμμα, ως τη λενινιστική του αναπροσαρμογή γύρω στο 1923. Η περίφημη κι ενθουσιώδης πρώιμη (1918) φράση του για τη Ρωσική Επανάσταση ως «επανάσταση ενάντια στο *Κεφάλαιο*» κινείται από την πρόθεση κριτικής ενάντια στον κυρίαρχο θετικιστικό οικονομισμό, στο μαρξισμό της Β' Διεθνούς και στο μαρξισμό του Μπουχάριν. Σχεδόν ένα χρόνο μετά, η φράση γίνεται «επανάσταση με το *Κεφάλαιο*» (ό.π.: 161). Αντίστοιχα δυναμική είναι και η αντίληψή του για το *εργατικό κράτος*, όχι μόνο διαχειριστή λειτουργιών, αλλά και ως *ενεργό διαμορφωτή* των συμφερόντων της εργατικής τάξης και της πολιτικής της εξουσίας, ένα κράτος νέου τύπου το οποίο τείνει στην άρση της αστικής διάκρισης πολιτικής και οικονομίας, μετασχηματίζοντας την κοινωνία (ό.π.: 203), μέσα από μια νέα (σε σχέση με τη Β' Διεθνή) πρακτική της πολιτικής, όπου «η φιλοσοφία πρέπει να είναι πολιτική, πρακτική, για να εξακολουθήσει να είναι φιλοσοφία» (ό.π.: 211).

Θεωρούμε πως, παρά τις ιδεαλιστικές επιβιώσεις που αναγνωρίζει κι ο ίδιος στο έργο του, η ρωσική πορεία της σκέψης και του έργου του είναι μια *πορεία αυτοκριτικής ωρίμανσης* και ανύψωσης από τον ιδεαλισμό και το δογματισμό (ιστορικισμό, οικονομισμό) στη διαλεκτική και στον ιστορικό υλισμό.

Πολιτική και οικονομία: Η μεγάλη παρεξήγηση

Αποδίδεται, για παράδειγμα, η κατηγορία στον Γκράμσι της ιδεαλιστικής απόσπασης της ηγεμονίας και της πολιτικής γενικότερα από την οικονομική βάση. Απαντάει ο ίδιος στην κριτική του για τον οικονομισμό:

«[...] Αν η ηγεμονία είναι ηθικοπολιτική, δεν μπορεί να μην είναι επίσης οικονο-

μική, δε μπορεί να μην έχει τα θεμέλια της στην αποφασιστική λειτουργία που η διευθυντική ομάδα ασκεί μέσα στον αποφασιστικό πυρήνα της οικονομικής δραστηριότητας».

(Γκράμσι, 2005α: 59)

Για να διευκρινίσει παρακάτω:

«Πρέπει μαζί να θυμίσουμε τη διατύπωση του Ένγκελς ότι η οικονομία μόνο σε τελευταία ανάλυση είναι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας.... οι άνθρωποι αποκτούν συνείδηση των συγκρούσεων, που πραγματοποιούνται μέσα στον οικονομικό κόσμο, στο ιδεολογικό πεδίο».

(ό.π.: 61)

Η επιμονή του στην ανάδειξη ζητημάτων του εποικοδομήματος προσπαθεί να αναδείξει έναν *υλισμό του εποικοδομήματος* (κάτι που αποτέλεσε αφετηρία της *επιστημολογικής τομής* του Άλτουςέρ) και τον τρόπο υλικής οργάνωσης της ιδεολογικής δομής. Με διατύπωση που παραπέμπει κατευθείαν στο ανάλογο σχόλιο του Μαρξ, στην *Εισαγωγή στην κριτική της πολιτικής οικονομίας*, όπου μας λέει σχετικά με τον καθοριστικό ρόλο παραγωγικών δυνάμεων-σχέσεων:

«Για το πρόβλημα των σχέσεων ανάμεσα σε δομή και εποικοδομήματα... χρειάζεται να κινηθούμε στο χώρο δύο αρχών: (1) ότι καμιά κοινωνία δε βάζει στον εαυτό της καθήκοντα που για τη λύση τους δεν υπάρχουν ακόμα οι αναγκαίοι και επαρκείς όροι ή δεν βρίσκονται τουλάχιστον στο δρόμο της εμφάνισης και ανάπτυξης· (2) ότι καμιά κοινωνία δεν εξαφανίζεται και δεν μπορεί να αντικατασταθεί αν η προηγούμενη δεν έχει αναπτύξει όλες τις μορφές ζωής που είναι σύμφυτες με τις σχέσεις της».

(Γκράμσι, 2005α: 78)

Περαιτέρω, στο πλαίσιο ανάγνωσης του Γκράμσι ως «θεωρητικού του ιστορικού συμβιβασμού», υποστηρίζεται πως η πιο ισχυρή και αιρετική του θέση είναι ο ισχυρισμός του πως η εργατική τάξη μπορεί να είναι πολιτιστικά ηγεμονεύ-

ουσα, πριν γίνει και πολιτικά κυρίαρχη. Τίποτα πιο σωστό απ' αυτό (!) εφόσον ακριβολογούμε με τους όρους, όπως τους εννοεί όμως ο Γκράμσι κι όχι ο κάθε ερμηνευτής του:

«Μία κοινωνική ομάδα είναι κυρίαρχη απέναντι σε εχθρικές ομάδες τις οποίες τείνει να "διαλύσει" ή να υποτάξει με την ένοπλη βία, και είναι διευθύνουσα πάνω σε συναφείς και συμμαχικές ομάδες. Μία κοινωνική ομάδα μπορεί και, στην πραγματικότητα, πρέπει να είναι διευθύνουσα πριν κατακτήσει κυβερνητική εξουσία (αυτός είναι ένας από τους βασικούς όρους για την ίδια την κατάκτηση της εξουσίας): ύστερα, όταν ασκεί εξουσία και την κρατά σταθερά στα χέρια της, γίνεται κυρίαρχη, αλλά συνεχίζει επίσης να είναι "διευθύνουσα"».

(αναφέρεται στο Άντερσον, 1985: 52)

Είναι σαφές λοιπόν, πως η ηγεμονία-συναίνεση αφορά τις σύμμαχες τάξεις πριν την κατάκτηση της εξουσίας, δεν είναι ηγεμονία πάνω σε όλη την κοινωνία ή στην άρχουσα τάξη μ' οποιαδήποτε έννοια της ηγεμονίας, πράγμα εξ ορισμού αδύνατο σ' αυτή τη φάση (ό.π.).⁷ Εξάλλου, «η ηγεμονία γεννιέται στο εργοστάσιο» (Γκράμσι [αναφέρεται στο Τρικούκης, 1985:64]). Μεσοπρόθεσμα, αν δεν προλάβει να εδραιωθεί η εργατική ηγεμονία και να γίνει εργατική κυριαρχία, είναι μοιραίο σε συνθήκες ιμπεριαλιστικής περικύκλωσης να επέλθει η *ιδεολογική παλινόρθωση*, κάτι που επιβεβαίωσε και η εμπειρία των ανολοκλήρων «κρίσεων» δυαδικής εξουσίας, καθώς και η αστική παλινόρθωση στην πρώην ΕΣΣΔ. Η κυρίαρχη ιδεολογία, επομένως, «γεννιέται στο εργοστάσιο», όπως τόνιζε κι ο ίδιος.

7. Εν προκειμένω, ο σ. Ρούσνς εκτιμά πως είναι δυνατή η εργατική ηγεμονία στην πλειοψηφία της κοινωνίας πριν την κυριαρχία (Ρούσνς, 2012:147). Πιθανολογούμε πως εννοεί την *εργατική ηγεμονία* στο ιστορικό μπλοκ ή την *προσωρινή ηγεμόνευση* του στο σύνολο της κοινωνίας σε συνθήκες επαναστατικής κρίσης. Η πολιτική κυριαρχία στην κοινωνία, όμως, προσπατεί πλειοψηφικούς όρους και επαναστατικό άλμα.

Επομένως, όσο κυριαρχούν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, θα ηγεμονεύει η αστική ιδεολογία η οποία μπορεί να υποσκάπτεται από τη διεκδίκηση της *σοσιαλιστικής ιδεολογικής ηγεμονίας*, να παραγκωνίζεται ή και να πητάει στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών, *μπορεί να επικρατεί, αλλά δεν θα εδραιώνεται ακόμα και στη μεταβατική φάση της εργατικής δημοκρατίας, πριν την οριστική διεθνιστική της επικράτηση*.

Ο Ιταλός ηγέτης θεωρεί ως προϋπόθεση την υποσκαφή της αστικής ιδεολογικής ηγεμονίας, τον αγώνα κατάκτησης της ηγεμονίας στο σύνολο της κοινωνίας των πολιτών, για την επιτυχή έκβαση της τελικής ρήξης, για το επιτυχές πέρασμα από τον «πόλεμο θέσεων» στον αναπόφευκτο «πόλεμο ελιγμών». Όλη του η σκέψη και προσπάθεια επικεντρώνεται στο πως η προετοιμασία ενός «πολέμου θέσεων» θα ολοκληρωθεί επιτυχώς με ένα «πόλεμο ελιγμών», τον οποίο σε καμία περίπτωση δεν εγκαταλείπει, όπως ισχυρίζονται όσοι βλέπουν στον Γκράμσι έναν «θεωρητικό της συναίνεσης». Το επιβεβαιώνει όλη του η πορεία, από την «τριτοδιεθνιστική» έως την «ενιαιομετωπική» κατά την περίοδο του «σοσιαλφασισμού», καθώς και η σύγκρουσή του με τη δεξιά τάση Τάσκα του Κ.Κ. Ιταλίας (Γκράμσι, 2011· Μπελαντής, 2015: 167).

Αντί επιλόγου

Κατά τη γνώμη μας, ένα από τα κύρια συμπεράσματα της ιστορικής εμπειρίας των επαναστάσεων της προηγούμενης εποχής είναι ότι οι *αστικές σχέσεις εκμετάλλευσης, παρ' ότι κλονίζονται μετά την κατάκτηση της εξουσίας, είναι ακόμη κυρίαρχες*. Οι χειραφετημένες σχέσεις παραγωγής μόλις που εμφανίζονται δειλά, σχεδιάζονται, οργανώνονται, αλλά είναι ακόμη κυριαρχούμενες. Η επανάσταση και η κατάκτηση του αστικού κρατικού μηχανισμού (όχι εξουσίας) αποτελούν κλονισμό, όχι κατάργηση ακόμα, *ρήγμα κι όχι συντριβή* της αστικής εξουσίας και των αστικών σχέσεων παραγωγής και αναπαραγωγής. Το εργατικό κράτος

αμέσως μετά την επανάσταση, παρά τη δικτατορία του προλεταριάτου που έχει εγκαθιδρυθεί, είναι «επαναστατικό κράτος εργατικής ηγεμονίας» και όχι ακόμη πλήρους εργατικής κυριαρχίας. Πρόκειται για καμπί της ταξικής πάλης μετά την επανάσταση, η οποία δεν μπορεί να υπερπηδηθεί βολονταριστικά. Οι κοινωνίες που θα προκύψουν είναι επαναστατικές μεταβατικές κοινωνίες, ανάμεσα σε δυο τρόπους παραγωγής. Κατ' αυτή την περίοδο οι εργατικές κατακτήσεις, παρά το άλμα τους, παραμένουν ασταθείς, μπορεί να οπισθοδρομήσουν μέχρι και την πλήρη αστική παλινόρθωση. Αυτό συνέβη στην πρώην ΕΣΣΔ, παρά τον θρίαμβο της Οκτωβριανής Επανάστασης (Μάρκου, 2013).

Σχετικά με το *εποικοδόμημα*, ως προς τις πράξεις και τα μέσα που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι, *ναι μεν έχει υλική βάση και την αντανάκλα*, όμως σε αντιδιαστολή με τις υλικές παραγωγικές σχέσεις, *οι σχέσεις του εποικοδομήματος ως όλου διαμορφώνονται διαμέσου της κοινωνικής συνείδησης* και κατευθύνονται από αυτήν. Έτσι, η κοινωνική συνείδηση μέσω του εποικοδομήματος διαμορφώνεται από το κοινωνικό είναι και επενεργεί σ' αυτό.

Η ανάδειξη του ζητήματος της ηγεμονίας από μέρους του Γκράμσι εγκαινίασε ουσιαστικά την όλη μετέπειτα συζήτηση περί εποικοδομήματος. Το αίτημα της εργατικής ηγεμονίας δημιουργούσε πλέον απαιτητικότερες αναλύσεις, που επεκτείνονταν στην πολιτισμική κυριαρχία, στις ιδέες, την πειθώ και τη συναίνεση, στην ιδεολογία και στην πρωτοκαθεδρία ή μη της ταξικής πάλης, στους μηχανισμούς της διάνοιας και της ανθρώπινης συνείδησης.

Η συζήτηση που άνοιξε, διαρρηγνύοντας τη διαλεκτική στο μαρξισμό σχέση βάσης-εποικοδομήματος, έδωσε *αυθάρτη οντότητα και αυτονομία στο εποικοδόμημα*, ανεξάρτητα των διεργασιών που συντελούνταν στη βάση, κατέστησε γενεσιουργό αιτία κοινωνικών μετασχηματισμών το ίδιο το εποικοδόμημα. Με μια λέξη, ένα «εποικοδόμημα» που δεν ήταν πια εποικοδόμημα, αφού οι συντε-

ταγμένες του μεταβλήθηκαν σε τέτοιο βαθμό μέσα από τη νέα προσέγγιση, ώστε έχασε με την πάροδο του χρόνου το όνομά του και μετονομάστηκε σε *πολιτισμικό πεδίο*, για να καταλάβει μερικά χρόνια αργότερα έναν ακόμη πιο αποφασιστικό ρόλο στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες με τη λεγόμενη *πολιτισμική στροφή*.

Άνοιξε με τον τρόπο αυτό, μια συζήτηση με σημαντικές θεωρητικές και πολιτικές συνέπειες, η οποία στο θεωρητικό της επίπεδο, θεωρούμε πως τουλάχιστον ανέδειξε κι *επιβεβαίωσε τα κεκτημένα της λενινιστικής αντίληψης για το ζήτημα της ηγεμονίας*, σε αντίστιξη με τη θεωρητική και πρακτική παρακαταθήκη του ευρωκομμουνισμού ή του αλτουσεριανού έργου, εν πολλοίς. Η συζήτηση αυτή αφορούσε το πολιτισμικό εποικοδόμημα ως αυτόνομο πεδίο, τους σύνθετους μηχανισμούς κυριαρχίας και ιδεολογικού ελέγχου της κυρίαρχης τάξης στον καπιταλισμό, τη βαρύτητα του υποκειμενικού παράγοντα, τη θρησκεία του υποκειμένου και του ρόλου των οργανικών διανοουμένων, τη δυνατότητα ή μη μιας δημοκρατικής, μη βίαιης μεταρρύθμισης της κοινωνίας.

Ένα είναι βέβαιο: ο Γκράμσι ήταν μια μεγάλη επαναστατική φυσιογνωμία, με μεγάλη θεωρητική προσφορά στη συζήτηση περί ηγεμονίας, εποικοδομήματος και ενιαίου μετώπου, ένας κομμουνιστής ηγέτης που έζησε *in grand manner*, πάνω στο άμεσο καθήκον –θεωρητικό και πρακτικό– ο οποίος παρέμεινε με *ηρωισμό κι ανιδιοτέλεια*, μαχόμενος μέχρι τέλους, στην ίδια επαναστατική όχθη εξέτασης των πραγμάτων· και αυτό δεν αλλάζει με αφορισμούς ή υποβολιμαίους προσεταιρισμούς της πολιτικής του παρακαταθήκης. Άλλωστε, αυτή την «προσκόλλησή» του στην επαναστατική λενινιστική λογική κατηγορεί κατ' ουσίαν ο ύστερος Πουλαντζάς (Πουλαντζάς, 2008: 365· Ρούσης, 2012: 97).

Το ζήτημα της ηγεμονίας αποτελεί το ζήτημα των ζητημάτων για τη μαρξιστική πολιτική θεωρία. Ογδόντα χρόνια μετά το θάνατο του Γκράμσι, οι μαρξιστικές εκδοχές της ηγεμονίας θα τροφοδοτούν για πολύ ακόμα τη συζήτηση

και την τύχη της έννοιας και για όσο η παρούσα εκμεταλλευτική κοινωνία θα είναι το πεδίο αναφοράς της κοινωνικής επιστήμης. Δεν είναι τυχαία η επανάκαμψη του ενδιαφέροντος για τη μαρξιστική θεματολογία και ιδιαίτερα το ανανεωμένο ενδιαφέρον για την ηγεμονία και την άμεσα σχετιζόμενη θεωρία της μετάβασης στο σοσιαλισμό.

Το ζήτημα της ηγεμονίας, όπως και κάθε φιλοσοφική έννοια, θα νοηματοδοτείται και θα χρωματίζεται από την ιστορική εποχή και συγκυρία αντίστοιχα, τίθεται στο ενιαίο πλαίσιο της επαναστατικής διαδικασίας και κάτω από διαφορετικούς όρους από εκείνους της εποχής του Γκράμσι. Η φιλοσοφία και η πράξη που διέυρνε ο Γκράμσι, το έργο της ανάπτυξης του μαρξισμού

που επιχείρησε, η φιλοσοφία του ιστορικού υλισμού και η πράξη του πολέμου θέσεων, των εργατικών συμβουλίων, του σύγχρονου επαναστατικού υποκειμένου (κομμουνιστικό κόμμα-μέτωπο-κίνημα) κατά τη διαδικασία της επαναστατικής ηγεμόνευσης, παραμένουν στις μέρες μας τραγικά επίκαιρα. Ως διαδικασία, δεν θα είναι ένα μονόπρακτο έργο της πρωτοπορίας, αλλά μια παρατεταμένη διαδικασία με πάρα πολλούς σταθμούς, ανατροπές, μεταμορφώσεις, οπισθοχωρήσεις, άλματα κι εφθδους. Οριστικά πλέον, πριν την έφοδο στην εξουσία των σύγχρονων Χειμερινών Ανακτόρων, «στον ουρανό της κοινωνικής χειραφέτησης», η επανάσταση εκκινεί από την πάλη για την κατάκτηση της ηγεμονίας. **Τ**

b

- Άντερσον, Π.** (1985), *Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*, Αθήνα, Μαρξιστική Συσπείρωση.
- Βαζιούλιν, Β. Α.** (2004), *Η λογική της ιστορίας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Βώκος, Γ.** (2010), *Αντόνιο Γκράμσι - ο στοχαστής της πράξης*, εφ. *Το Βήμα*, 28/4/2010.
- Γκράμσι, Α.** (2002), *Τα εργοστασιακά συμβούλια και το κράτος της εργατικής τάξης*, Δ' τόμ., Αθήνα, Στοχαστής.
- Γκράμσι, Α.** (2005α), *Για τον Μακιαβέλι*, Αθήνα, Ηριδανός.
- Γκράμσι, Α.** (2005β), *Οι διανοούμενοι*, Αθήνα, Στοχαστής.
- Γκράμσι, Α.** (2009), *Πολιτικά κείμενα, η οικοδόμηση του κομμουνιστικού κόμματος*, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Γκράμσι, Α.** (2011), *Οι Θέσεις της Λυών*, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Γκρούπι, Λ.** (1972), *Η έννοια της ηγεμονίας στον Γκράμσι*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Eagleton, Τ.** (1994), «Οι έννοιες της ιδεολογίας και της ηγεμονίας στον Γκράμσι», *Ουτοπία*, τεύχ. 11 (Μάιος – Ιούνιος).
- Ένγκελς, Φ.** (2007), *Λουδοβίκος Φόιερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Glucksmann, C. B.** (1984), *Ο Γκράμσι και το κράτος*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Harman, C. - Bamberg, C.** (2007) *Αντόνιο Γκράμσι, η ζωή και οι ιδέες ενός επαναστάτη*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Ιωαννίδης, Κ.** (2009), «Βιολογικό και κοινωνικό. Μια ιστορική προσέγγιση των αντιφάσεων της έμβιας ύλης», *Ουτοπία*, τεύχ. 87, (Νοέμβριος-Δεκέμβριος).
- Λένιν, Β. Ι.** (1986), *Δυο τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη δημοκρατική επανάσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β. Ι.** (χ.χ.), *Άπαντα*, τόμ. 41, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μάρκου, Κ.** (2013), *Για μια κριτική προσέγγιση*, www.narnet.gr/articles/, Προσυνεδριακός διάλογος για το 3ο Συνέδριο, 24/11/2013.
- Μπελαντίς, Δ.** (επιμ.) (2015), *Θεωρία της μετάβασης και σοσιαλιστική εναλλακτική*, Αθήνα, Τόπος.
- Νούτσος, Π.** (1994), «Gramsci: Ένας ανυποψίαστα υποψιασμένος κριτικός της σκέψης και της πράξης του Λένιν», *Ουτοπία*, τεύχ. 11 (Μάιος – Ιούνιος).
- (Μάιος – Ιούνιος).
- Παυλίδης, Π.** (2012), *Η γνώση στη διαλεκτική της κοινωνικής εξέλιξης*, Αθήνα, Επίκεντρο.
- Πουλιαντζής, Ν.** (2008) *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Ράπτης, Μ. (Πάμπλο)** (χ.χ.), *Η πολιτική μου αυτοβιογραφία*, Αθήνα, Ίκαρος.
- Ρόσι, Μ.** (1978), «Ιστορική και Φιλοσοφική Εισαγωγή» στο Μαρξ, Κ., *Το εβραϊκό ζήτημα*, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Ρούσης, Γ.** (2012), *Από την κρίση στην επανάσταση: Πόλεμος θέσεων*, Αθήνα, Γκοβόστη.
- Teoria & Prassi**, «Ιστορικό Μπλοκ του Γκράμσι και παραποιώσεις του από Γκαραντού, Τολιάτι & Μπερλινγκουέρ», *Teoria & Prassi* (το περιοδικό της Ιταλικής Κομμουνιστικής Πλατφόρμας, <https://athens.indymedia.org/post/1022485/>).
- Τρικουκας, Μ.** (1985), *Πολιτική και Φιλοσοφία στον Γκράμσι*, Αθήνα, Εξάντας.
- Χρύσης, Α.** (1994), «Σοσιαλισμός και Κουλτούρα: μια σημαίνουσα σύνθεση στην πολιτική θεωρία του νεαρού Γκράμσι», *Ουτοπία*, τεύχ. 11 (Μάιος – Ιούνιος).